

Dariusz MAKIŁŁA*

Pole manipulacji czy walka o egzystencję? Realizacja prerogatywy królewskiej wobec sejmików w drugiej połowie XVI i na początku XVII w.

Nadanie Artykułom henrykowskim konstytucją sejmu koronacyjnego z 30 maja 1576 r. mocy obowiązującej stwarzało z formalnego punktu widzenia nową sytuację. Artykuły, mające charakter ustawy zasadniczej, tworzyły w ustroju Rzeczypospolitej pewien porządek konstytucyjny oparty na określonej hierarchii norm prawno-ustrojowych, ustanawiających zakres, zasady funkcjonowania oraz wzajemne relacje najważniejszych instytucji ustrojowych, króla oraz reprezentacji stanowych, a także zawierały prawa i wolności obywatelskie, w tym gwarancje ustrojowe. Wprowadzenie Artykułów do porządku ustrojowego nakazywało ich przestrzeganie i stosowanie w praktyce politycznej, co stawało się szczególnie istotne w obliczu obejmowania władzy przez królów pochodzących z powszechnego i wolnego wyboru, przy określeniu po raz pierwszy w jakiś sposób konstytucyjnych granic działania władzy monarszej.

Postanowienia dotyczące sejmików¹, wplecione w ogólną normę punktu ósmego Artykułów henrykowskich poświęconą miejscu, roli i pozycji

---

* Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, e-mail: dmakilla@wp.pl.

¹ *Ante comitia vero in regno secundum morem antiquitus receptum, in Magno autem ducatu Lithuaniae, secundum ejus statuta, conventiones, sive comitia particularia, celebrari debent, sicut in regno Poloniae in Kolo et Korczyn, sic etiam in Lithuania in Wołkowyska, ad quam quidem comitia particularia, sive conventiones, ea omnia quae necessaria erunt significabimus. Articuli conventus Electionis Generalis Regni*, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), *Acta terrestria et castriensia Varsaviensia*, t. 87, s. 19v; *Articulos per senatores ac universos Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae Ordines et Status in Comitiis*

Sejmu Rzeczypospolitej, stanowiąc jej integralną część², zaznaczały jednocześnie ich pozycję ustrojową przede wszystkim właśnie w stosunku do sejmu, ale – co należało wyraźnie podkreślić na podstawie wykładni systemowej – także wobec króla³. Tym samym przepis ten sankcjonował miejsce i rolę sejmików jako organów terytorialnych w systemie politycznym Rzeczypospolitej, gdy zwłaszcza okres pierwszego bezkrólewia pokazał, że wszelkie organy przedstawicielskie, w tym również sejmiki, działające w warunkach stanu przejściowego zyskały na znaczeniu⁴. Sej-

Generalibus Electionis sub Varsavia ad Villam Kamien die 12 Maii Anni 1573 Constitutos Serenissimus Rex Poloniae Electus Confirmat atque Declarat, [w:] E.H. de Noailles, *Henri de Valois et la Pologne par le Marquis de Noailles tome troiseime*, t. 3, Paris 1867, s. 440; *Sejm walny koronny we dwie lecie najdalej być ma składan, a gdzieżby tego pilna a gwałtowna potrzeba Rzeczypospolitej przynosić będzie, powinni go składać będziemy, a dłużej go dźwżyć nie mamy, najdalej do sześciu niedziel. A przed takowymi sejmami w Polsce, wedle zwyczajem, a Litwie wedle statutu Wielkiego księstwa Litewskiego sejmiki powiatowe być mają, jako w Kole i w Korczynie sejmik sławny bywa, także w Litwie i w Wołkowysku główny sejmik być ma; na które sejmiki przez posły swe potrzeby przypadłe zwykłym obyczajem oznajmiać mają*. AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3081, s. 7–13; Przywilej króla Henryka zatwierdzony 10 września 1573 r., Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie (dalej: BCzart.), dypl. 966; *Statuta sub interregno sancita per Serenissimum Dominum Regem Nostrum Electum confirmantur*, AGAD, Metryka Koronna (dalej: MK), 112, k. 14; *Confirmatio Serenissimi Electi Regis Poloniae articulum ad stabiliendum et augendum Reipublicae statum pertinentium*, [w:] *Diariusz poselstwa polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 roku*, oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Wrocław 1963, s. 17–179; *Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, do dr. przygot. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczyk, Warszawa 2005 (dalej: VC II, 1), s. 328; *Przywilej króla Henryka*, [w:] *Zbiór pamiątek do dziejów polskich*, wyd. W. Broël-Plater, t. 3, Warszawa 1858, s. 210–211.

² *Comitia regni generalia biennio ad summum semper Nobis erunt indicenda; exigente tamen Reipublicae necessitate, et consensus dominorum consiliariorum accedente, secundum Reipublicae rationes, et saepius indici ac celebrari poterunt, non diutius tamen conventum generalem tenebimus, nisi per sex septimanarum spatium. Articuli conventus Electionis Generalis Regni*, AGAD, *Acta terrestria et castriensia Varsaviensia*, t. 87, s. 19v; *Articulos per senatores ac universos Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae Ordines et Status...*, E.H. de Noailles, *op. cit.*, s. 440. *Sejm walny koronny we dwie lecie...*, s. 13; *Przywilej króla Henryka zatwierdzony...*; *Statuta sub interregno sancita...*, k. 14; *Confirmatio Serenissimi Electi...*, s. 210–211.

³ Potwierdzenie takiego wniosku wywieść można bezpośrednio czy też pośrednio z pozostałych punktów Artykułów, określających upoważnienie do podejmowania decyzji w sprawach dotyczących wszczęcia wojny, zwołania pospolitego ruszenia (pkt 4), słuchania poselstw, ich wysyłania oraz posługiwania się wojskiem (pkt 3) czy też powoływania senatorów rezydentów (pkt 7). Podobnie, nie wprost, ale pośrednio, relacja ta ujawniała się i pokazywała związek sejmu z królem, chociażby w zakresie podejmowania decyzji o jego zwołaniu (pkt 8). *Articuli conventus Electionis Generalis Regni...*, s. 17–21v; *Articulos per senatores...*, s. 437–443; AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3081, s. 7–13; *Przywilej króla Henryka zatwierdzony...*; *Statuta sub interregno sancita...*, k. 12a–15a; *Confirmatio Serenissimi Electi Regis Poloniae articulum...*, s. 175–181; VCII, 1, s. 326–329; *Przywilej króla Henryka...*, s. 206–215.

⁴ E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998, s. 11–49, 89–165, 211–223, 261–292; J. Dziegielewski, *Sejmy elekcyjne. Elektorzy. Elekcje 1573–1674*, Pułtusk 2003, s. 43–65, 89–165, 211–223, 261–292; D. Makiła, *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Geneza – obowiązywanie – stosowanie*. Studium historyczno-prawne, Warszawa 2012, s. 29–39, 111–115.

miki jako instytucja polityczna umożliwiały szlachcie prezentację jej stanowiska oraz osiąganie korzystnych rozwiązań prawnych. Wprawdzie w przepisach Artykułów henrykowskich brakowało określenia ich kompetencji, były jednak sejmiki zasadniczym poniekąd miejscem działania politycznego szlachty oraz odgrywania przez nią roli politycznej.

Równocześnie jednak sejmiki, działające przecież w strukturach terytorialnych, okazywały się polem politycznego oddziaływania dworu. Ten bowiem, uwzględniając ich pozycję prawno-ustrojową, a jednocześnie uznając ich znaczenie w całości systemu, zwłaszcza w kontekście pozycji Sejmu jako organu władzy najwyższej, którego zwołanie sejmiki poprzedzały, zmuszony był, mając na uwadze swoje interesy, do kontaktowania się z nimi, a przede wszystkim niepomijania ich w swoich działaniach. Działania królewskie wobec sejmików oparte były zresztą na prerogatywie wynikającej z tego samego, ósmego punktu Artykułów, tym bardziej że zawierał on w sobie również pewne dyrektywy postępowania uprawniające króla do podejmowania działań wobec sejmików⁵. Odpowiednie przygotowanie gruntu na sejmikach mogło stwarzać dla dworu przesłanki powodzenia w staraniach o uzyskanie korzystnych dla dworu rozwiązań podczas Sejmu. W praktyce jednak nie było to łatwe. Przekonał się o tym Stefan Batory, który mimo swobodnego stosowania arsenału różnych środków w kontaktach z sejmikami napotkał na określone trudności. W nieco inny, aczkolwiek podobny sposób odbywały się działania dworu wobec sejmików we wczesnych latach rządów króla Zygmunta III.

Zasadniczym powodem zainteresowania króla sejmikami było ich miejsce w procesie legislacyjnym. Udział sejmików w stanowieniu prawa, będący zasadą już powtarzalną, pochodzącą jeszcze z czasów jagiellońskich, wynikał tutaj wprost z postanowień Artykułów henrykowskich. Określono w nich miejsce sejmików w stosunku do sejmu – jako zgromadzeń poprzedzających zwołanie każdego z sejmów⁶. Począwszy od króla Stefana (1576), który dostrzegł rolę sejmików w życiu politycznym, podjęte zostały jednak próby wpływania na te zgromadzenia. Pomimo emancypacji, jaką one osiągnęły, zwłaszcza w okresie pierwszego bezkrólewia, władcy, wykorzystując posiadane przez siebie instrumenty prawne, sta-

⁵ D. Makiła, *Prerogatywa królewska wobec sejmików w polskim prawie ustrojowym drugiej połowy XVI w.*, [w:] *Szlachta polska i jej dziedzictwo. Księga na 65 lat prof. dr. hab. Jana Dziegielewskiego*, Warszawa 2013, s. 99–110.

⁶ S. Kutrzeba, *Historja ustroju Polski w zarysie*, t. 1: *Korona*, Warszawa 1949, s. 349–350; S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa–Kraków 1984, s. 16–20; H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, [w:] *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku. W kręgu polityki i kultury*, Warszawa 1989, s. 54–56.

rali się osiągać korzystne dla swoich planów poparcie sejmików. Sprzyjał temu brak reguł prawnych dotyczących funkcjonowania sejmików, czego również nie dokonały Artykuły henrykowskie. Brak tych regulacji był w zasadzie korzystny dla króla, który kierując się jedynie obowiązkiem zwołania sejmików przed sejmem, mógł dowolnie kształtować swoje postępowanie wobec nich.

Praktyka dotychczasowa wskazywała ponadto, obok istnienia rozstrzygnięć prawno-ustrojowych, na pewne zwyczaje, które odpowiednio stosowane stawały się skutecznymi instrumentami polityki dworu względem sejmików. Należały do nich, poza prawem do ich zwoływania, także deliberatoria, będące zapytaniami przedstawianymi senatorom przed zwołaniem sejmików celem uzyskania od nich opinii o zamierzonym zwołaniu sejmu, mające na celu zyskanie ich przychylności⁷, a zwłaszcza wysyłanie legacji wykonywanych przez zaufanych wysłanników królewskich, w których dostarczano instrukcje mające służyć prezentacji na sejmikach zasadniczych celów królewskiej polityki zewnętrznej oraz wewnętrznej. W ten sposób stawały się one środkami oddziaływania monarchy na stan świadomości szlachty oraz budowania poparcia dla jego zamierzeń⁸. W legacjach powiadamiano szlachtę o problemach istotnych z punktu widzenia zamiarów królewskich, które jednak były z reguły zbieżne z obiektywnym interesem państwa, i przygotowywania dodatkowo gruntu do uzyskania przyzwolenia na ustanowienie odpo-

⁷ List deliberacyjny do senatu, Warszawa, 1 czerwca 1576 r., [w:] *Początki panowania w Polsce Stefana Batorego 1575–1577. Listy, uniwersały, instrukcje*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1877, s. 36. Podobnie czynił Zygmunt III, korzystający systematycznie z deliberatoriów. Ich wysyłanie stanowiło istotny element polityki królewskiej, pozwalający przez stosowane pytania zapoznać się z opinią senatorów oraz zbadać panujące wśród nich nastroje. Zob. J. Rzońca, *Sejmy z lat 1597–1598, cz. 1: Bezowocny sejm z 1597*, Warszawa 1989, s. 11–15.

⁸ E. Dubas-Urwanowicz, *Król i szlachta na sejmach batoriańskich. Konflikty i kompromisy*, [w:] *Między monarchią i demokracją. Studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryn, Warszawa 1994, s. 148; E. Opaliński, *Sejm srebrnego wieku 1587–1652. Między głosowaniem większościowym a liberum veto*, Warszawa 2001, s. 33–34. Mechanizm i zasady stosowania legacji przed sejmem 1597 r. zob. J. Rzońca, *op. cit.*, s. 21–30. W instrukcji na sejm z 1600 r. poruszane były istotne sprawy wewnętrzne, jak poprawa działalności trybunału, zwiększenie efektywności obrad sejmowych oraz przeprowadzenie lustracji. Ze spraw zagranicznych poruszane były kwestie zagrożenia tatarskiego i tronu dziedzicznego Zygmunta w Szwecji. Instrukcja na sejmiki 29 grudnia 1599 r. posłom do Jego Królewskiej Mości posłanej, BCzart., rkps 351, s. 286–291. Zob. także ocena przygotowań do sejmu i mechanizm stosowania legacji przez dwór w: B. Janiszewska-Mincer, *Rzeczpospolita Polska w latach 1600–1603. (Narastanie konfliktu między Zygmuntem III Wazą a stanami)*, Bydgoszcz 1984, s. 29–30. Podobnie przed sejmem 1605 r., kiedy dwór podjął trudny i ryzykowny plan przeprowadzenia zmian ustrojowych, polegający na zmianie sposobu sejmowania, a zwłaszcza ukrócenia licznych niekorzystnych praktyk niepozwalających na osiągnięcie zamierzonych celów, w szczególności w zakresie stanowienia prawa. Ostrożne podejście do kwestii sejmowania stanowiło w zamysłach dworu część generalnej reformy ustroju państwa w kierunku wzmocnienia władzy królewskiej. Zob. A. Strzelecki, *Sejm z r. 1605*, Kraków 1921, s. 42–47.

wiedniego dla monarchy prawa. Wprawdzie w legacjach nie pokazywano jednoznacznych metod rozwiązywania postawionych problemów, w sejmikach domyślano się jednak, jakie były królewskie oczekiwania⁹. Jednocześnie król z reguły celowo pomijał w legacjach sprawy istotne dla szlachty.

Ta ogólna praktyka relacji króla z sejmikami przybierała w drugiej połowie XVI w. różne oblicza. Uzależnione były one od doraźnych potrzeb dworu, co nie zawsze zgodne było z postanowieniami Artykułów henrykowskich. Do instrumentalnego traktowania sejmików dochodziło głównie za rządów króla Stefana. W koncepcjach królewskich, nastawionych na osiąganie konkretnych celów politycznych, dwór manipulował sejmikami. Z jednej strony podejmowano działania zmierzające do pomniejszania ich roli w procesie legislacyjnym. Z drugiej strony, w zależności od sytuacji, skłaniano się ku powiększaniu tej roli. Podejście dworu wobec sejmików podyktowane było zawsze określoną koniunkturą. Zmienność tego podejścia, nakazująca zróżnicowanie metod działania, wynikała także ze świadomości, że sejmiki były nieodzownym ogniwem działań wchodzących w skład procesu legislacyjnego¹⁰, a dla jego sfinalizowania potrzebna była zgoda również i województw Rzeczypospolitej¹¹. Sejmików nie można było więc pozbawić ich roli w procesie stanowienia prawa, a raczej należało respektować ich poglądy. Jednocześnie dwór postrzegał, że sprawnie przeprowadzona kampania, pozwalająca na uzyskanie przez króla ze strony sejmików zgody na swoje przedsięwzięcia, mogła prowadzić do pomysłów jeszcze bardziej instrumentalnego podejścia do sejmu, polegającego na jego pominięciu, skoro polityka królewska uzyskiwała poparcie sejmików – zwłaszcza że te wypowiadały się w sprawach będących przedmiotem zainteresowania dworu wcześniej – przed zwołaniem sejmu. Postępowanie takie mogło prowadzić co prawda do działań niezgodnych z Artykułami henrykowskimi, ale bieżące potrzeby dworu nieraz skłaniały dwór do stosowania takich rozwiązań.

⁹ Taki sposób rozumowania pokazują sytuacje z czasów panowania króla Zygmunta III. Zob. J. Rzońca, *op. cit.*, *passim*.

¹⁰ S. Płaza, *op. cit.*, s. 16–18; A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, t. 37, z. 1, s. 145–161; *idem*, *Sejmiki dawnej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 1975, t. 66, z. 2, s. 295–304; *idem*, *W kwestii suwerenności wewnętrznej Rzeczypospolitej w epoce oligarchii*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Prace Prawnicze” 1971, t. 2, s. 143–163.

¹¹ Stanowiły one według różnych poglądów także *membra Reipublicae* współtworzące jej całość, nadto wyposażone w formalnoprawne podstawy podmiotowości, od samorządu sądowiczego poczynając po uprawnienie do delegowania posłów na sejm i wiązania ich instrukcją poselską. J. Ekes, *Trójpodział władzy i zgoda wszystkich. Naczelne zasady „ustroju mieszanego” w staropolskiej refleksji politycznej*, Siedlce 2001, s. 82.

Przykładem instrumentalnego posługiwania się przez dwór sejmikami było ich osobne zwoływanie i uchwalanie na nich poboru poza sejmem¹². Manewr ten, będący pewnego rodzaju zabiegiem organizacyjnym, niemającym oparcia w prawie¹³, zastosowany został w 1577 r. w sytuacji wymagającej pośpiechu¹⁴, kiedy zwołanie sejmu mogłoby przedłużyć całą procedurę¹⁵. Takie działanie dworu, mające na uwadze bieżące potrzeby, a stanowiące przykład samodzielnego interpretowania prawa przez króla, naruszało przede wszystkim przepisy Artykułów henrykowskich normujących stanowienie podatków w postaci obciążeń nadzwyczajnych. Dodatkowo jeszcze informacja o uchwalonych podatkach podana była przez króla w uniwersale poborowym, stanowiącym przecież wykonanie konstytucji sejmowej, a nie w drodze uchwały sejmikowej, dotyczącej ustanowienia podatków, co było ewenementem¹⁶. W ten sposób król doprowadzał do ustanowienia podatków dających możliwość zrealizowa-

¹² Zdawano sobie jednak sprawę, że jest to działanie wyjątkowe, które nie powinno się powtórzyć „jako przeciwne prawu popolitemu”. Uchwała sejmiku generalnego Korczyńskiego z 15 V 1577, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej: BPAN Kraków), Teki Pawińskiego, 6, k. 15; R. Bosek, *Stanowisko sejmiku proszowickiego w sprawach skarbowych w latach 1572–1648*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1981, nr 504, Historia 34, s. 93; E. Opaliński, *Sejmiki południowo-wschodnie a Rzeczpospolita w latach 1587–1648*, [w:] *Lublin i Lubelskie w dobie porzoborowej. Społeczna i gospodarcza aktywność społeczeństwa*, red. A. Koprucki, Lublin 1996, s. 81–91.

¹³ Protestowano przeciwko takiemu postępowaniu, uznając je za niezwykley obyczaj. M. Bielski, *Kronika polska*, wyd. K.J. Turowski, t. 3, Sanok 1856, s. 1407. Nazywano to jednak także pogwałceniem prawa. Uchwała sejmiku wołkowyskiego, BCzart., rkps 309, s. 141.

¹⁴ Decyzję taką podjął król Stefan w czasie oblężenia Gdańska, kiedy z braku środków na dalsze prowadzenie wojny należało zastosować działania nadzwyczajne. *Acta Stephani regis 1576–1586*, wyd. I. Polkowski, Kraków 1887. Sejmiki protestowały przeciwko tej procedurze polegającej na uchwalaniu podatków poza sejmem, ale ostatecznie podatki uchwały. A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, Warszawa 1978, s. 348; A. Klonder, *Szlachta Prus Królewskich wobec zagadnienia podatków w latach 1576–1586*, „Zapiski Historyczne” 1984, t. 49, z. 1, s. 39–47; H. Wisner, *Konwokacja wileńska. Z dziejów parlamentaryzmu litewskiego w czasach Zygmunta III*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1968, 20, z. 2, s. 76.

¹⁵ *Uniwersał poborowy roku bożego 1577*, [w:] *Volumina legum*, wyd. J. Ohryzko, t. 7, Petersburg 1859, s. 951–959 (dalej: VL VII). Zgoda na ustalenie poboru z przeznaczeniem na obronę przeciwko Tatarom i Gdańskowi, ale niepociąganie do popolitego ruszenia. *Litterae universales conventus Majoris Poloniae in Kolo celebrati, 9 maja 1577*, [w:] *Początki panowania w Polsce...*, s. 120–122; E. Dubas-Urwanowicz, *Król i szlachta...*, s. 143–169.

¹⁶ W taki sposób postępował często król Zygmunt III, zwracając się o podatki bezpośrednio, zwłaszcza do sejmików litewskich (1593, 1607). Pomijał w tym wypadku sejm, korzystając jednocześnie z odrębnej na Litwie od Korony struktury podatków, pozwalającej na odwołanie się do sejmików (brak kwarty z dóbr królewskich, inne rodzaje ceł litewskich). A. Filipczak-Kocur, *Podatki litewskie w świetle uchwał sejmowych [1587–1632]*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988, s. 113–116; *eadem*, *Z dziejów litewskiego skarbu nadwornego za Zygmunta III Wazy*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wójcikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. T. Chynczewska-Hennel, Warszawa 1993, s. 80.

nia jego planów politycznych¹⁷. Z kolei w 1578 r., kiedy król, który pominawszy zdanie senatu, uzyskał na sejmie zwyczajnym zgodę na pobór niezbędny dla zamierzonej wojny z Moskwą, zgadzając się w zamian na utworzenie Trybunału Koronnego, natknął się na odmowę zatwierdzenia poboru przez sejmiki województw krakowskiego i sandomierskiego, niechętnie królowi¹⁸. W odpowiedzi król wystawił wówczas uniwersał królewski składający małopolski sejmik generalny do Nowego Miasta Korczyna na 22 maja 1578 r., co miało przynieść oczekiwany przez dwór efekt, ale prawnie nie było uzasadnione. W obliczu konfliktu, który powstał na tym tle, starając się go załagodzić, król wysłał wówczas swoje legacje na sejmiki posejmowe¹⁹. Podobnie było w roku 1582, kiedy

¹⁷ Mając świadomość owej nieprawidłowości, król starał się sprawę załagodzić, usprawiedliwiając ją w swojej korespondencji z sejmikami. Nie jest jednak jasne do końca, czy korespondencja ta była jedynie taktycznym zabiegiem, mającym na celu osiągnięcie znacznie ważniejszych celów politycznych, czy była to jednak próba pominięcia sejmu w procesie legislacyjnym. Działania te mogły być uzasadnione nadzwyczajną sytuacją, która była wyrazem woli króla, próbą własnej interpretacji jego uprawnień. W korespondencji tej, odnosząc się do zwołania sejmików, król powoływał się na konieczność: „oświadczamy się, że jako wtem nic innego [...] nie szukamy, jedno bezpiecznego a dobrego Rzeczypospolitej, tak że my Rzeczypospolitej ani Uprzejmościom i Wiern. W. krzywy i winy nic nie będziemy”. Zob. Król Stefan do sejmiku Korczyńskiego, z Brodnicy, 13 V 1577 r., [w:] *Początki panowania w Polsce...*, s. 140–141; Uchwała sejmiku głównego województw wielkopolskich w Kole, 9 V 1577, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572–1632, cz. 1–2, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957–1962, s. 28–30; Instrukcja posłana do króla z sejmiku generalnego małopolskiego w Nowym Mieście Korczynie, 15 V 1577, [w:] *Początki panowania w Polsce...*, s. 151–154; Instrukcja dla posłów do króla z sejmiku generalnego mazowieckiego w Warszawie, 15 V 1577, [w:] *Początki panowania w Polsce...*, s. 147–149; Uchwała poborowa Małopolski z sejmiku Korczyńskiego, 16 V 1577, [w:] *Początki panowania w Polsce...*, s. 156–158; Odpowiedź króla posłom z sejmiku głównego województw wielkopolskich w Kole, 9 V 1577, dana w Brodnicy 14 V 1577, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, s. 33–36; „A przytem żądać raczy jkmsć, aby żaden nie rozumiał, żeby jkmsć nie radny był o tèm ratunku wspólnie ze wszystkiemu na sejmie walnym namawiał, ale *hanc via tritam ordinariam* nagłe potrzeby, które *moram non patiebantur*, jkmsci odjęły. Dla czego ichmość panowie rady, którzy się byli do Włocławia na konwokacya zjachali, *in frequentissimo* senatu, jednostajnie jkmsci radzili, aby był jkmsć pomocy na sejmikach szukac raczył, a sam *interim* intencyej nieprzyjaciół koronnych zabiegał. A tak uczynił to jkmsć nie *temere*, ale za radą ichmości, nie *in derogationem* sejmów walnych i nie żeby był jkmsć nie radnięj sejm miał, ale że to na jkmsci i panach radach gwałt i niestawanie czasu do zabiegania tak nagłym rzeczem wycisnęło. Jednak iż wie jkmsć około sejmów walnych składania powinność swą, tēj nie tylko chce dosyć czynić, ale iż widzi być wiele potrzeb tego, i czas w artykułach Henrykowskich opisany uprzedzić, a semj walny co najrychlej złożyc myśli a radby złożył, gdzie najbliżej od niebezpieczeństw, od pogan, żeby się im *ex propinquo* zabiegało i bezpieczeństwo trwałe, a da Bóg, wieczne, krajów ruskich opatrzyło, w czèm jkmsć wedle obyczaju będzie raczył użyć zdania i innych panów rad swych, którzy nie sa natenczas przy jkmcı”. Odpowiedź króla Stefana dana posłom sejmiku głównego korczyńskiego, w obozie pod Gdańskiem, 20 VI 1577, [w:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. S. Kutrzeba, t. 1: 1572–1620, Kraków 1932, s. 76–80.

¹⁸ A. Pawiński, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, Warszawa 1881, s. 168–170; A. Filipczak-Kocur, *Skarb koronny za Zygmunta III Wazy*, Opole 1985, s. 39–41.

¹⁹ L. Kieniewicz, *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000, s. 106–109.

królowi przeciwstawił się sejmik generalny wielkopolski w Kole²⁰. Innym przypadkiem manipulacji stosowanej przez dwór wobec sejmików było wykorzystywanie odpowiedniej argumentacji bezpośredniej w sytuacji nieuzyskania ze strony posłów zgody sejmików na uchwalenie niezbędnych dla potrzeb wojennych podatków. Sejmiki, wysyłając posłów, stanowiły bowiem nad nimi formalnie organ zwierzchni, co niewątpliwie wydłużało procedurę pozyskiwania tych środków. Z jednej strony okoliczność ta stanowiła naruszenie zasad obowiązujących w ustalaniu podatków²¹, z drugiej zaś świadczyła o trafności działań podejmowanych przez dwór i pozycji monarchy przeprowadzającego skutecznie swoją wolę.

Politykę króla Stefana wobec sejmików kontynuował Zygmunt III, który w sytuacjach napotykania trudności w osiągnięciu swoich celów zwoływał osobne zjazdy szlachty (w latach 1593, 1594, 1605, 1606, 1611 konwokacje wileńskie²² czy też zwołanie osobnych sejmików w Koronie po sejmie z 1597 r., który się rozszedł bez podjęcia niezbędnych dla państwa uchwał). Zamierzano wówczas wysłać do sejmików legacje, w których starano się uzyskać podatki na obronę państwa bezpośrednio od sejmików. Sprawa ta nie została jednak zrealizowana²³. Król ponowił te działania w 1602 r., a następnie w 1603 r., kiedy wykorzystując zwołanie sejmików deputackich, postanowił przedłożyć im do rozpatrzenia sprawy poboru w związku z toczącą się wojną w Inflantach²⁴. Inną metodą stosowaną przez dwór było posługiwanie się sejmikami posejmowymi dla załatwiania spraw, które nie zostały zakończone pomyślnie względnie w całości, w postaci odpowiednich uchwał²⁵. Dla osiągnięcia

²⁰ *Ibidem*, s. 110–112.

²¹ Zabieg zastosowany wobec sejmików w 1578 r. był z pewnością wyłomem w dotychczasowej praktyce, chociaż podobne sytuacje znane były jednak w minionej epoce, kiedy w sposób precedensowy zastosowano takie rozwiązania. Następowало to w czasach Zygmunta I (zob. W. Uruszczak, *Sejm walny koronny w latach 1506–1540*, Warszawa 1981, s. 194–197) oraz Zygmunta Augusta (zob. A. Sucheni-Grabowska, *Sejm w latach 1540–1587*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, red. J. Michalski, t. 1, Warszawa 1984, s. 190–191).

²² Jak to określił H. Wisner, *Konwokacja wileńska...*, s. 76–77, 78, król zamierzał tą drogą uzyskiwać dogodne uchwały, których odmawiał mu sejm, lecz także obniżyć ich rangę.

²³ Pomysł ten podjęty został na tajnej radzie senatu, którą król odbył 26 marca 1597 r. po rozejściu się sejmu. Rzucono wówczas pomysł wysłania uniwersałów do sejmików w sprawie bezpośredniego uchwalenia przez nie podatków. Sprawa ta mogłaby stanowić precedens podrywający autorytet sejmu. Usprawiedliwiana była jedynie potrzebą chwili. Mogła w takiej sytuacji grozić niebezpieczeństwem decentralizacji władzy. J. Rzońca, *op. cit.*, s. 111. Z innej jednak strony pokazywała samodzielność myślenia króla i jego otoczenia w sytuacji konieczności reagowania na trudną sytuację, której należało zaradzić.

²⁴ B. Janiszewska-Mincer, *op. cit.*, s. 92–94.

²⁵ W. Uruszczak, *op. cit.*, s. 194–196.

korzystnych dla dworu postanowień na sejmiki posejmowe, z pominięciem sejmów, wysyłano bliskich dworowi senatorów²⁶.

Instrumentalne postępowanie dworu wobec sejmików, kiedy dla osiągnięcia celów polityki królewskiej niejednokrotnie działano nie do końca zgodnie z prawem, napotykało często na opór ze strony sejmików. Działania władzy królewskiej zderzały się bowiem z rozbudzonymi w okresie bezkrólewia aspiracjami szlachty, co prowadziło do podejmowania przez sejmiki samodzielnych działań powodujących z kolei uzasadniony niepokój po stronie dworu²⁷. Działania szlachty wynikały z przekonania, że sejmiki są najbliższym terytorialnie i dla środowiska lokalnego najważniejszym organem działalności szlachty oraz osiągania przez nią celów politycznych. Przekonał się o tym dwór, kiedy w okresie otwartych już konfliktów szlachty z królem, szczególnie za wczesnych rządów króla Zygmunta III, szlachta, nie bacząc na królewską prerogatywę do zwoływania sejmików, która wykluczała możliwość organizowania jakichkolwiek zjazdów samodzielnie przez szlachtę jako niezgodnych z prawem, próbowała niejednokrotnie zwoływać własne zjazdy, bez zgody króla, starając się w drodze praktyki uczynić z tego zasadę ustrojową²⁸. Podstawą takich działań było odwoływanie się po stronie szlachty do istniejącego prawa samodzielnego i legalnego zbierania się jej w celu omówienia sprawy nadużyć monarszych i zastanowienia się nad potrzebą wyciągnięcia z tego konsekwencji²⁹. Taka interpretacja prawa do

²⁶ Informacje o tych legacjach zawarte są w korespondencji J. Zamoyskiego, który był przypuszczalnym autorem legacji. E. Dubas-Urwanowicz, *Król i szlachta...*, s. 152.

²⁷ Występowano jawnie, stwierdzając, iż „zasmakowało interregnum”. P. Grabowski, *Zwierzciadło Rzeczypospolitej Polskiej na początku roku 1598*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1859, s. 15; J. Ekes, *op. cit.*, s. 55.

²⁸ Szczególnie często zjazdy te zwoływane były w latach 1591–1592, w okresie kryzysu związanego z prohabsburską polityką króla. *Dyariusze i akta sejmowe z r. 1591–1592*, wyd. E. Barwiński, Kraków 1911, s. 119, 121, 132, 138, 186. Zob. protesty szlachty wielkopolskiej przeciwko zakazom zwoływania zjazdów. *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572–1632, cz. 1: 1572–1616, Poznań 1957, s. 153; podobnie szlachty województwa krakowskiego uznającej, że zjazdy mogą być zwoływane, albowiem nie ma takiego prawa, które zakazywałoby ich zwoływania. Tym samym należy przyjąć, że brak oczywistej normy prawa stanowionego uznawano po stronie szlachty za prawną możliwość podejmowania działań. BCzart., rkps 369, s. 1001.

²⁹ Znaczenie precedensu w tych sprawach odgrywał zjazd w Kole zwołany w gorącym okresie 1590 r., kiedy zaistniał wyraźny już konflikt młodego króla Zygmunta III z opozycją kanclerską na tle sprawy roszczeń arcyksięcia Maksymiliana do korony polskiej i znoszenia się przez króla z Habsburgami. Stając w zasadzie w obronie pozycji Zygmunta, spotkał się z krytyką otoczenia wielkiego kanclerza koronnego J. Zamoyskiego, szerokich rzesz szlachty, a także samego króla Zygmunta III. Postulaty rokoszan kolskich były po myśli dworu, albowiem dotyczyły spraw, których realizacja miała na celu obronę pozycji króla. W rzeczywistości jednak był zjazd kolski bezprawny, albowiem został zwołany samorzutnie. Dla usprawiedliwienia całej idei zwołania zjazdu jego uczestnicy powoływali się na prawo szlachty do organizacji takich zjazdów w obronie zagrożonych praw oraz interesu Rzeczypospolitej. Był on, jak to określił K. Lepszy, „krzywą

zwoływania zgromadzeń pozostawała w relacji do możliwości zastosowania instytucji wypowiedzenia posłuszeństwa sformułowanego w Artykułach henrykowskich (pkt 20). Jego zastosowanie musiało być więc związane z określoną procedurą, która znajdowała swoje prawne uzasadnienie³⁰.

Przede wszystkim, starając się utrzymać swoją pozycję, sejmiki podjęły działania w kierunku rozszerzenia spraw podejmowanych na sejmach o dezyderaty sejmikowe. Uzyskały one po 1573 r. zdecydowanie większy wpływ na bieg spraw, starając się wkroczyć w sferę dawnych królewskich prerogatyw na forum sejmu. Zaniepokojenie wzrostem aktywności sejmików widoczne było w wypowiedziach statystów politycznych, takich jak J. Zamoyski. Na tle spraw poborowych, w stosunku do których niektórzy posłowie uchylali się od ich zatwierdzenia w czasie sejmu, powołując się na swoją „ograniczoną moc”, kanclerz narzekał, że działania takie prowadziły do niweczenia sprawy. O „[...] ograniczonej władzy posłów to tylko powiem, że z taką władzą nie powinni być przysłani. Sejmiki partykularne nie mogą mieć tego znaczenia co sejm główny, który do najważniejszych spraw zwoływany bywa”³¹. Uwagi te znajdowały się w sprzeczności z praktyką wykorzystywania sejmików do załatwiania spraw zwłaszcza poborowych bez sejmu, względnie po zakończeniu obrad sejmowych. Tymczasem sejmiki, czerpiące z tradycji samorzutnie powoływanych w okresie bezkrólewia zjazdów szlacheckich, podejmowały uchwały o potrzebie zachowania pokoju, a także o wojsku, administracji i nadzwyczajnych sądach na czas bezkrólewia³².

Osobnym przedmiotem zainteresowania sejmików stał się zwłaszcza przebieg procesu przyjmowania prawa w sejmie, co było związane z coraz bardziej rozpowszechnionym powoływaniem się przez posłów ziemskich w procesie stanowienia prawa na treść instrukcji, w którą zostali oni wyposażeni, gdzie odwoływano się do norm zawartych w Artykułach henrykowskich³³, która w nowej sytuacji polityczno-prawnej po 1573 r. nabrała szczególnego znaczenia³⁴. Kwestii stosowania instrukcji nie formułowały

---

drogą do dobrego celu, naprawą przez szkodnictwo”. Zob. K. Lepszy, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589–1592)*, Kraków 1939, s. 159–181, zwł. s. 181.

³⁰ My Rady Koronne, BCzart., rkps 369, s. 1147.

³¹ Votum pana Kanclerza, [w:] *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego*, wyd. I. Polkowski, Kraków 1887, s. 312.

³² E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie...*, s. 11–88; S. Płaza, *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia [1572–1574]*, Kraków 1969, s. 11.

³³ Sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 16 grudnia 1604, *Akta sejmikowe województw...*, s. 262–269.

³⁴ L. Kieniewicz, *op. cit.*, s. 131–136.

Artykuły, tak więc jej stosowanie i wpływanie nią na treść procesu legislacyjnego było wyrazem nabrania przez sejmiki nowych doświadczeń, wynikających ze współuczestniczenia w wykonywaniu władzy w okresie bezkrólewia. Instrukcje sejmikowe stały się w tym czasie aktem prawnym, mandatem udzielanym przedstawicielowi lokalnej społeczności. Precyzował on wyraźne polityczno-prawne postulaty obowiązujące posła, zawierające podstawę do ucierania stanowiska i zawierania kompromisów w granicach, jakie uznał on za stosowne i korzystne dla społeczności, którą reprezentował³⁵. Na tle stosowania przez posłów ziemskich instrukcji udzielonych im na sejmikach powstawał problem relacji sejmików wobec władzy królewskiej wybranej podczas elekcji, a tym samym ustalenia prawnych granic władzy królewskiej, jak też praktycznych możliwości jej działania. Rozpowszechnienie instrukcji i ich stosowanie mogło wpływać modyfikująco na proces stanowienia prawa, pokazując wyraźnie ich wiążącą moc, ale wiodło jednocześnie w kierunku konfliktów z monarchą starającym się osiągnąć określone cele, zwłaszcza uchwalenie podatków, co warunkowano spełnieniem postulatów zawartych w instrukcjach. Instrukcje, będąc wiążące dla posłów, wpływały jednocześnie na postawę władcy, chociaż go nie wiązały, stanowiąc bardziej zbiór kwestii wnoszonych przez posłów pod obrady. Wskazywały one na ważne dla nich problemy, stając się instrumentami współpracy, na podstawie których powstawała suwerenna decyzja, mająca na celu zaspokojenie potrzeb wspólnego dobra, ale nie stanowiły gruntu do pełnej samodzielności izby. Problem ten podkreślał w swoich legacjach na sejmiki król Stefan, wskazując na potrzebę ograniczenia „mocy” posłów³⁶, zgubnej dla funkcjonowania sejmu jako organu centralnego³⁷. Z kolei w legacji przed sejmem 1606 r. król przedstawił propozycję podejmowania uchwał większością głosów. Wskutek jednak postępującego konfliktu z rokoszanami dwór zrezygnował z realizacji planów zreformowania działania sejmu, co stało ostatecznie przekreślone uchwałami sejmu z 1607 r.³⁸

³⁵ J. Seredyka, *Instrukcje powiatu wileńskiego na sejmy panowania Zygmunta III Wazy*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1993, R. 48, nr 2–3, s. 189–197.

³⁶ Legacja dla posła królewskiego na sejmiki powiatowe przed sejmem koronnym warszawskim na dzień 14 I w roku 1578 złożonym, [w:] *Początki panowania w Polsce...*, s. 256.

³⁷ E. Dubas-Urwanowicz, *Król i szlachta...*, s. 151. Autorka wskazuje, że nadawanie posłom „ograniczonej mocy” wynikało z nieufności szlachty wobec poczynań króla na sejmie, z braku zaufania do zamierzeń „starszych braci” – senatorów, ale także wyrażało wolę szlachty zachowania sobie wpływu na bieg wydarzeń politycznych.

³⁸ J. Maciszewski, *Wojna domowa w Polsce (1606–1609). Studium z dziejów walki przeciw kontrreformacji*, cz. 1: *Od Stężycy do Janowca*, Wrocław 1960, s. 110–123; *idem*, *Sejm 1607 r. a załamanie planów reformy państwa*, [w:] *O naprawę Rzeczypospolitej XVII–XVIII w. Prace ofiarowane Władysławowi Czaplńskiemu w 60. rocznicę urodzin*, red. A.J. Gierowski, Warszawa 1965, s. 37–47.

Relacje króla z sejmikami w pierwszym okresie po wprowadzeniu w życie Artykułów henrykowskich – po 1576 r. za panowania króla Stefana oraz we wczesnych latach rządów króla Zygmunta po przełom z lat 1606–1609 – podlegały określonej praktyce politycznej. Funkcjonowanie stosunków władzy, opartych na określonych podstawach porządku ustrojowego, który winien być respektowany, nasycone były pragmatyką działania, która dla zaspokojenia potrzeb politycznych zarówno dworu, jak i szlachty wkraczała często w sferę rywalizacji. Obie strony nie unikały działań, w których cele polityczne, a zwłaszcza środki stosowane dla ich realizacji, górowały nad zachowaniem porządku prawnego, który – nie do końca doprecyzowany – umożliwiał ich podejmowanie.

Bibliografia

Materiały źródłowe

Acta Stephani regis 1576–1586, wyd. I. Polkowski, Kraków 1887.

Akta sejmikowe województwa krakowskiego, wyd. S. Kutrzeba, t. 1: 1572–1620, Kraków 1932.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, t. 1: 1572–1632, cz. 1–2, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957–1962.

Bielski M., *Kronika polska*, wyd. K.J. Turowski, t. 3, Sanok 1856.

Diariusz poselstwa polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 roku, oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Wrocław 1963.

Dyariusze i akta sejmowe z r. 1591–1592, wyd. E. Barwiński, Kraków 1911.

Początki panowania w Polsce Stefana Batorego 1575–1577. Listy, uniwersały, instrukcje, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1877.

Volumina Constitutionum, t. 2: 1550–1609, vol. 1. 1550–1585, do dr. przygot. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005.

Volumina legum, wyd. J. Ohryzko, t. 7, Petersburg 1859.

Zbiór pamiętników do dziejów polskich, wyd. W. Broël-Plater, t. 3, Warszawa 1858.

Materiały archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, *Acta terrestria et castriensia Varsaviensia*.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3081.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna, 112.

Instrukcja na sejmiki 29 grudnia 1599 r. posłom do Jego Królewskiej Mości posłanej, Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie, rkps 351.

My Rady Koronne, Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie, rkps 369.

Przywilej króla Henryka zatwierdzony 10 września 1573 r., Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie, dypl. 966.

Sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 16 grudnia 1604, *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572–1632, cz. 1: 1572–1616, Poznań 1957.

Uchwała sejmiku generalnego Korczyńskiego z 15 V 1577, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Teki Pawińskiego, 6.

Uchwała sejmiku wołkowyskiego, Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie, rkps 309.

Opracowania

- Bosek R., *Stanowisko sejmiku proszowickiego w sprawach skarbowych w latach 1572–1648*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1981, nr 504, Historia 34.
- Dubas-Urwanowicz E., *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998.
- Dubas-Urwanowicz E., *Król i szlachta na sejmach batoriańskich. Konflikty i kompromisy*, [w:] *Między monarchią i demokracją. Studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska, M. Żaryn, Warszawa 1994.
- Dzięgielewski J., *Sejmy elekcyjne. Elektorzy. Elekcje 1573–1674*, Pułtusk 2003.
- Ekas J., *Trójpodział władzy i zgoda wszystkich. Naczelne zasady „ustroju mieszanego” w staropolskiej refleksji politycznej*, Siedlce 2001.
- Filipczak-Kocur A., *Podatki litewskie w świetle uchwał sejmowych [1587–1632]*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988.
- Filipczak-Kocur A., *Skarb koronny za Zygmunta III Wazy*, Opole 1985.
- Filipczak-Kocur A., *Z dziejów litewskiego skarbu nadwornego za Zygmunta III Wazy*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wójcikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. T. Chynczewska-Hennel, Warszawa 1993.
- Grabowski P., *Zwierzciadło Rzeczypospolitej Polskiej na początku roku 1598*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1859.
- Janiszewska-Mincer B., *Rzeczpospolita Polska w latach 1600–1603. (Narastanie konfliktu między Zygmuntem III Wazą a stanami)*, Bydgoszcz 1984.
- Kieniewicz L., *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000.
- Klonder A., *Szlachta Prus Królewskich wobec zagadnienia podatków w latach 1576–1586*, „Zapiski Historyczne” 1984, t. 49, z. 1.
- Kutrzeba S., *Historja ustroju Polski w zarysie*, t. 1: *Korona*, Warszawa 1949.
- Lepszy K., *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmów inkwizycyjnych (1589–1592)*, Kraków 1939.
- Lityński A., *O modelu monografii sejmiku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, t. 37, z. 1.
- Lityński A., *Sejmiki dawnej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 1975, t. 66, z. 2.
- Lityński A., *W kwestii suwerenności wewnętrznej Rzeczypospolitej w epoce oligarchii*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Prace Prawnicze” 1971, t. 2.
- Maciszewski J., *Sejm 1607 r. a zatamanie planów reformy państwa*, [w:] *O naprawę Rzeczypospolitej XVII–XVIII w. Prace ofiarowane Władysławowi Czaplińskiemu w 60. rocznicę urodzin*, red. A.J. Gierowski, Warszawa 1965.
- Maciszewski J., *Wojna domowa w Polsce (1606–1609). Studium z dziejów walki przeciw kontrreformacji*, cz. 1: *Od Stężycy do Janowca*, Wrocław 1960.
- Makiła D., *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Geneza – obowiązywanie – stosowanie. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2012.
- Makiła D., *Prerogatywa królewska wobec sejmików w polskim prawie ustrojowym drugiej połowy XVI w.*, [w:] *Szlachta polska i jej dziedzictwo. Księga na 65 lat prof. dr. hab. Jana Dzięgielewskiego*, Warszawa 2013.
- Noailles E.H. de, *Henri de Valois et la Pologne par le Marquis de Noailles tome troisieme*, t. 3, Paris 1867.
- Opaliński E., *Sejm srebrnego wieku 1587–1652. Między głosowaniem większościowym a liberum veto*, Warszawa 2001.
- Opaliński E., *Sejmiki południowo-wschodnie a Rzeczpospolita w latach 1587–1648*, [w:] *Lublin i Lubelskie w dobie porzbirowej. Społeczna i gospodarcza aktywność społeczeństwa*, red. A. Koprucki, Lublin 1996.
- Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, Warszawa 1978.

- Pawiński A., *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, Warszawa 1881.
- Plaza S., *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia [1572–1574]*, Kraków 1969.
- Plaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa–Kraków 1984.
- Rzońca J., *Sejmy z lat 1597–1598*, cz. 1: *Bezowocny sejm z 1597*, Warszawa 1989.
- Seredyka J., *Instrukcje powiatu wileńskiego na sejmy panowania Zygmunta III Wazy*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1993, R. 48, nr 2–3.
- Sprawy wojenne króla Stefana Batorego*, wyd. I. Polkowski, Kraków 1887.
- Strzelecki A., *Sejm z r. 1605*, Kraków 1921.
- Sucheni-Grabowska A., *Sejm w latach 1540–1587*, [w:] *Historia sejm polskiego*, red. J. Michalski, t. 1, Warszawa 1984.
- Uruszczak W., *Sejm walny koronny w latach 1506–1540*, Warszawa 1981.
- Wisner H., *Konwokacja wileńska. Z dziejów parlamentaryzmu litewskiego w czasach Zygmunta III*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1968, 20, z. 2.
- Wisner H., *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmy przedsejmowe i relacyjne*, [w:] *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 3: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku. W kręgu polityki i kultury*, Warszawa 1989.

THE FIELD OF MANIPULATIONS OR A STRUGGLE FOR THE EXISTENCE?
THE REALIZATION OF THE ROYAL PREROGATIVE TOWARDS
THE LOCAL ASSEMBLIES OF GENTRY
IN THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY
AND THE BEGINNING OF THE 17TH CENTURY

Summary: The subject of this paper is the political practice existing in the relations between the Royal court and the local assemblies of gentry in the Commonwealth of Poland in the second half of the 16th and the beginning of the 17th century. The functioning of power relations, especially the conducting of the legislative process, was based on the defined foundations of the state order, established in the constitutional law called the Henrician Articles that came into force in 1576. They demanded of the Royal court that they respect the position and role of local assemblies, empowered in the political system of the Commonwealth of Poland. These relations were invested with pragmatism to a large extent. In order to have the political needs fulfilled, the court endeavored to win a friendly attitude of local assemblies towards the realization of its political plans during the parliamentary sessions. At the same time, the local assemblies which were developing the conviction that they were merely one of the instruments of the Royal politics, appealed to their own problems, which made the target of their politics during the summoned diets. In this way, the Royal politics very often clashed with the aspirations of the gentry at the assemblies' meetings, sometimes entering the sphere of rivalry.

Keywords: THE REPUBLIC OF POLAND, *SEJM*, PARLIAMENT, LOCAL COUNCILS, THE KING, THE HENRICIAN ARTICLES